

сква розплачується за десятиліття зневаги та імперського мислення у ставленні до своїх союзників.

Поразка Росії призведе до корінного зламу системи міждержавних відносин, що склалася на пострадянському просторі, поставивши під питання саме існування військово-політичних та економічних об'єднань під егідою Росії, у тому числі ОДКБ та ЄАЕС, на уламках яких можуть з'явитися більш рівноправні та взаємовигідні регіональні проекти.

Найімовірніше, Киргизстан продовжуватиме рухатися шляхом багатовекторності, закріпленим у доктринальних документах, поступово дистанціюючись від Росії. Процеси такого дистанціювання відбуватимуться тим інтенсивніше, що швидше буде знайдено варіант «безпекової парасольки» для країн Центральної Азії та Киргизстану зокрема.

Розділ 14. Історичне підґрунтя сучасного стану Таджикистану в центральноазійському регіоні

Згідно бачення сучасної таджицької історіографії (Н. Негматов¹⁵², Р. Масов¹⁵³ та ін.) та підходів державних ідеологів (Е. Рахмон¹⁵⁴), таджики є найдавнішим автохтонним народом сучасної Центральної Азії, нащадками цивілізації арійців якій понад 8 тис. років. Згідно концепції М. Рахматшо у III–I тис. до н.е. територія сучасних Таджикистану, Узбекистану, Афганістану та східної частини Ірану називалась Адріана, яка була прабатьківщиною арійців¹⁵⁵.

Вперше положення про те, що таджики є єдиним корінним населенням регіону – потомками давньої арійської цивілізації, з'являється у роботах академіка АН СРСР Б. Гафурова¹⁵⁶, який у 1946–1956 рр. був першим секретарем ЦК Комуністичної партії Таджикистану.

Виходячи з таких концептуальних підходів, за своїм походженням таджики є ближчими до індоевропейських народів ніж до тюрк-

152 Негматов Н.Н. Ариана и Арийанведжа (история и цивилизация). Худжанд: «Ношир», 2006. 709 с.

153 Масов Р. Тюркизация арийцев: чушь или недомыслие? Ответ на статью А.Аскарова «Арийская проблема: новые подходы и взгляды». 06.01.2006. URL: <https://centrasia.org/newsАмасов.php?st=1136562180>

154 Рахмонов Э. Ш. Таджики в зеркале истории. Кн. 1: От арийцев до Саманидов. St. Helier, Jersey: London & Flint River ed. 2000. 240 с.

155 Рахматшо М. Процессы этнополитического развития таджиков Афганистана (середина XVIII – начало XX вв.): Автореф. дис... д-ра ист. наук. М., 2011. С.14–15.

156 Гафуров Б. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая истории. М., 1972. 664 с.

ських, які зараз населяють більшість території Центральної Азії (узбеків, казахів, киргизів, туркменів тощо).

Апеляція до арійського походження є частиною символічної історії таджицького народу, яка не лише заглиблює його у давнину, а й відділяє від сусідніх тюркських народів, культура яких традиційно вважається іранськими народами менш розвинутою¹⁵⁷.

Саме тому у 2006 р. у Таджикистані офіційно святкувався Рік арійської цивілізації. Президент Таджикистану Е. Рахмон під час виступу на урочистому засіданні, присвяченому святкуванню 15-ї річниці незалежності Таджикистану і Року арійської цивілізації наголосив, що «арійська цивілізація заклала основи історії наших предків, зародження і формування традицій державності, культури, інших національних цінностей, більше того, вона зіграла роль історичної ацени для формування самосвідомості і пізнання світу» та підкреслив, що «таджицька історія і цивілізація налічує понад п'ять тисяч років»¹⁵⁸.

Продовжуючи офіційне утвердження цього наративу Е. Рахмон у посланні до парламенту 2007 р. заявив, що «таджики, будучи одним із давніх племен арійського народу, мають більш ніж п'ятитисячолітню історію цивілізації та культури, державотворення та державності», підкресливши, що «впродовж багатьох століть наші мудрі прадіди на території свого проживання і поза нею стояли біля витоків великих інтелектуальних і духовних змін, були творцями передової культури, засновниками потужних і міцних держав, авторами безсмертних праць з філософії, права, медицини і природознавства, які протягом століть служили людству»¹⁵⁹.

У виступі 2006 р. глава Таджикистану через залучення арійського дискурсу також підкреслив ще доісламські таджицькі корені: «арійська цивілізація здобула світову славу ще до VII ст., тобто до появи ісламської релігії. Під її прапорами об'єдналися десятки дрібних і великих держав від кордонів Ірану до околиць Хінда, від територій Турана до берегів річок Даджли і Євфрату, а її народ подарував світові перші зразки духовних цінностей людства, насамперед традиції людинолюбства», та зараховував до арійських предків таджиків найвидатніших правителів Ахеменідів, Сасані-

157 Негматов Н.Н. Таджикиский феномен: теория и история. Душанбе, 1997. 428 с.

158 Речь на торжественном заседании, посвященном 15-летию государственной независимости Республики Таджикистан и празднованию Года арийской цивилизации. 08.09.2006. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1386>

159 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны. 30.04.2007. URL: <http://www.president.tj/ru/node/868>

дів, Тахіридів, Саффаридів та Саманідів¹⁶⁰. Таким чином таджики позиціонувались як нащадки історичної спадщини усіх великих держав Сходу часів Античності та Раннього Середньовіччя, до приходу у регіон тюрків.

Одним із способів унаочнити зв'язок таджиків з арійською цивілізацією у сучасному світі стало активне просування владою Таджикистану на міжнародній арені та в середині країни святкування Навруза, свята приходу весни та нового року у народів перського культурного кола, «свята таджиків та усіх арійських народів», яке поширилось на 3 тис. років раніше виникнення зороастризму та 4,5 тис. років раніше виникнення ісламу.

Щоб узгодити святкування Навруза з ісламом Є. Рахмон у своєму зверненні до парламенту 2013 р. наголосив, що великий ісламський правник-факіх Імам Азам Абу Ханіфа ще у VIII ст. довів, що традиції та обряди Навруза не суперечать ісламу та його канонам¹⁶¹, надавши таким чином їм легітимний статус у мусульманських країнах. Крім того, Є. Рахмон ще у 1998 р. підкреслював, що «в епоху Саманідів Навруз був одним із найбільших і найшановніших свят таджицького народу», не зважаючи на те, що араби після завоювання Мавераннахра і Хорасана прагнули припинити його святкування, тому «Навруз в історії нашої нації уособлює протистояння могутнім іноземцям та долю багатостраждального таджицького народу»¹⁶².

23 лютого 2010 р. з ініціативи Таджикистану та ряду інших країн ГА ООН ухвалила резолюцію про надання Наврузу статусу міжнародного свята – Міжнародний день Навруз (21 березня)¹⁶³.

За пануючою в Таджикистані концепцією великі імперії пізньої Античності та раннього Середньовіччя були безпосередньо пов'язані з процесом формування таджицького народу¹⁶⁴. Цей процес розпочався в часи існування Імперії Сасанідів (226–651) і завершився за Держави Саманідів (819–999), яка офіційно вважається першою таджицькою

160 Речь на торжественном заседании, посвященном 15-летию государственной независимости Республики Таджикистан и празднованию Года арийской цивилизации. 08.09.2006.

161 Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.04.2013. URL: <http://www.president.tj/ru/node/4324>

162 Поздравление по случаю наступления праздника Навруз. 21.03.1998. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1474>

163 Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 23 февраля 2010 года. 64/253. Международный день Навруз. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/64/253>

164 Негматов Н.Н. Таджики. Исторический Таджикистан. Современный Таджикистан. Гиссар, 1992. 37 с.; Негматов Н.Н. История таджикского народа. Душанбе, 2003. 368 с.

державою. Варто відзначити, що Держава Саманідів охоплювала практично усі території де й сьогодні проживають таджики як автохтонне населення (Таджикистан, Афганістан та Узбекистан). Принесений з арабським завоюванням у кінці VII – на початку VIII ст. до Хорасану, Мавераннахру та Согдіани (Согду) іслам у Державі Саманідів став державною релігією, а таджики – частиною ісламського світу. Офіційною мовою Держави Саманідів стала мова дарі («придворна перська»).

У жовтні 1996 р. уряд Таджикистану вперше на міжнародному рівні звернувся до спадщини Саманідів, запропонувавши ЮНЕСКО провести в 1999 р. святкування 1100-ї річниці створення Держави Саманідів як «першої незалежної таджицької держави»¹⁶⁵. Виступаючи 19 березня 1997 р. на зустрічі з інтелігенцією Е. Рахмон доктринально обґрунтував цей історичний наратив, назвавши Державу Саманідів «нашою національною державою», яка «дала поштовх розвитку таджицької цивілізації»¹⁶⁶.

Проведене у 1999 р., хоча й без підтримки ЮНЕСКО, святкування 1100-ї річниці першої незалежної таджицької держави мало засвідчити не лише глибокі державні традиції таджиків, а й підкреслити той факт, що нинішній Таджикистан є лише малою частиною «Великого Таджикистану», столицею якого була Бухара. Зрозуміло, що керівництво Республіки Узбекистан дратує той факт, що нинішнє узбецьке місто Бухара у Таджикистані офіційно вважається столицею першої таджицької держави.

З 1999 р. монументи І. Самані були поставлені у Душанбе, Ходжен-ті, Курган-Тюбе, Гафурові. У 1998 р. найвища вершина Паміру Пік Комунізму перейменовано на Пік Ісмаїла Самані. Продовжуючи курс на закріплення у суспільній свідомості зв'язку сучасного Таджикистану з Державою Саманідів, запроваджена у 2000 р. національна валюта Таджикистану була названа на честь засновника Держави Саманідів Ісмаїла Самані – сомоні.

Після занепаду держави Саманідів її територія була завойована і розділена тюркськими племенами Караханідської і Газневідської держав, а потім у 1220-х рр. значна територія Таджикистану включена до складу Монгольської імперії.

У XIV–XV ст. Таджикистан перебував у складі величезної держави Тимура і його спадкоємців – Тимуридів. На початку XVI ст. більшість

165 Бологов П. Истинные арийцы Таджикистана. Сасаниды, саманиды... рахмониды. 16.02.2012. URL: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1329384120>

166 Выступление на встрече с интеллигенцией. 19.03.1997. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1099>

території Таджикистану перейшла від Тимуридів до складу новоствореної узбецької Держави Шейбанідів із столицею у Самарканді (1533 р. столицю було перенесено в Бухару, і держава стала називатись Бухарське ханство). Як зазначає академік Р. Масов, із цього часу асиміляція таджиків тюрками-узбеками набула інтенсивного характеру¹⁶⁷.

Під впливом політичних (перехід території Таджикистану під стійку владу тюрків-узбеків на півночі та формування афганських ханств, а потім і Дурранійської пуштунської держави на півдні) та релігійних факторів (проголошення шиїзму офіційною релігією Сефевидського Ірану на початку XVI ст.) таджицько-перський мовно-культурний простір у XVI – середині XVIII ст. розділювався на три гілки (таджицька мова, афганське дарі та іранське фарсі), а таджицький етнос на дві частини – центральноазійську та хорасанську (афганську).

У XIX ст. таджиків, окрім Бухарського емірату, також жили в іншій узбецькій державі – Кокандському ханстві, яке на початку століття приєднало таджицькі Істаровшан, Ходжент, Каратегін і Дарваз (тимчасово). У 1820–1830 рр. Гірський Бадахшан (Шугнан, Вахан і Рошан), а також Куляб, Кобадіан та Курган-Тюбе були тимчасово завойовані Кундузьким ханством. Потім Гірський Бадахшан перебував у номінальній залежності від Кокандського ханства.

Спадкові феодальні володіння у південно-східній частині сучасного Таджикистану з XVII ст. були незалежними та напівнезалежними утвореннями, над якими періодично намагались встановити контроль сусіди (Бахара, Коканд, Кундуз). Врешті Бухарський емірат у 1870–1880 рр. підкорив Гіссарське, Кулябське, Каратегніське, Дарвазьке, Курган-Тюбінське та інші бекства, які утворили Східну Бухару у складі емірату.

Подібні процеси відбувались і у Східному Хорасані (Афганістані), де з утворенням Дурранійської держави (1747–1818) населені таджиками південні області (Кандагар) були приєднані до пуштунської держави. Однак таджиків Кабулістану, Кухістану, Кухдаману чинили затятий опір пуштунам і зберігали свою незалежність до 1830-х рр.

Після поразок від російських військ Кокандське ханство та Бухарський емірат у 1868 р. визнали залежність від Росії, ставши її протекторатами. Варто відзначити, що мовою діловодства в цих узбець-

167 Масов Р. Таджики: история с трифом «совершенно секретно». Душанбе, 2014. С. 35.

ких державах була таджицька (перська). Прагнучи не ускладнювати відносини з Британією, Росія 1873 р. визнає приналежність Вахану і Бадахшану до Афганістану. Натомість північна частина сучасного Таджикистану була остаточно приєднана до Росії після придушення антифеодального повстання 1873–1876 рр. у Кокандському ханстві.

Після ліквідації росіянами Кокандського ханства у 1876 р., його протекторати Шугнан і Рошан фактично стають російськими територіями, однак афганський емір, прагнучи розширити свої володіння, у 1883 р. займає Шугнан і Рошан. Афганці були витиснуті російськими військами з таджицького Гірського Бадахшану за р. Пянж лише у 1893 р. Згідно договору про розмежування сфер впливу Британської та Російської імперій на Памірі від 1895 р. Шугнан, Рошан і частина Вахану та Ішкашим були приєднані до Бухарського емірату, натомість частина Вахану за р. Пянж залишилась за Еміратом Афганістан, який був британським протекторатом.

Таким чином, таджицький етнос став остаточно розділеним державним кордоном. Варто відзначити, що не зважаючи на формальний кордон наприкінці XIX – на початку XX ст. спостерігались масові переселення таджиків через кордон в обидва боки. І афганська і бухарська влада упереджено ставилась до жителів Західного Паміру як до іновірців, адже вони були ісмаїлітами.

Цікавою особливістю Західного Паміру є те, що шахи Вахану та беки Каратегіну і Дарвазу виводили свій родовід від Александра Македонського¹⁶⁸.

У ході приєднання Центральної Азії до Російської імперії, північні райони сучасного Таджикистану опинились у складі Туркестанського генерал-губернаторства (Туркестанського краю), натомість центральні і південні райони Таджикистану (Східна Бухара) залишились у складі Бухарського емірату до 1920 р.

Очевидно, першу спробу трактування поняття «бухарський народ» (тогочасний еквівалент поняття «таджицький народ»), який жив під гнобленням правлячої у Бухарському ханстві узбецької династії мангітів здійснив у своїй роботі кінця 1890-х рр. «Історичний трактат» таджицький вчений і просвітитель Ахмад Дониш¹⁶⁹.

168 Почекаев Р.Ю. Государство и право в Центральной Азии глазами российских и западных путешественников XVIII – начала XX в. М., 2019. С. 179; Бартольд В.В. Сочинения. Т. 2. Ч. 1: Общие работы по истории Средней Азии, работы по истории Кавказа и Восточной Европы. М.: Наука, 1963. С. 466.

169 Абдуллаев М.А. Проблемы эволюции национальной идентичности в таджикской публицистике (конец XIX – первая половина XX веков): Автореф. дис... д-ра филол. наук. Душанбе, 2011. С. 17.

У 1912 р. в таджицькій джадідській газеті «Бухорои Шариф» («Священна Бухара», 1912, №15), вперше у таджицькій публіцистиці було використано поняття «таджики» для позначення нації, до того ж «арійської нації», на протигагу «туранським націям» Бухарського емірату¹⁷⁰.

З розпадом Російської імперії таджицькі території опинились відповідно у складі двох державних утворень – Туркестанської АРСР у складі РСФРР (1918–1924) і Бухарської НРР (1920–1924). Варто відзначити, що у Конституції Туркестанської АРСР від 24 вересня 1920 р. таджики серед корінних національностей не згадувались, а у Бухарській НРР ліві джадіди (младобухарці), які прийшли до влади, поділяючи ідеї пантюркізму, перевели з 1920 р. діловодство та мову навчання з фарсі на тюркську (узбецьку) мову¹⁷¹.

У процесі боротьби з пантюркістською ідеологією та басмацьким партизанським рухом радянська влада у 1924 р. провела у Центральній Азії національно-територіальне розмежування, яке сприяло національній консолідації та утвердженню державності основних народів регіону, але, водночас, сформувало й деякі проблеми територіального характеру. Національне розмежування було своєрідним компромісом між більшовиками та «туземною» тюркською реформаторською елітою, способом боротьби з пантюркістськими ідеями, заміною їх на прийнятний для влади більшовиків симулякр. Формальним наслідком цих процесів серед іншого стало утворення у 1924 р. Таджицької АРСР у складі Узбецької РСР, а потім і утворення у 1929 р. окремої Таджицька РСР.

Найбільшою проблемою тоді було розмежування ідентичностей таджик і узбек, а також віднесення чисельного населення сартів до однієї з національностей, адже вони з ХІХ ст. трактувались і як тюркізовані таджики (Ю. Южаков, А. Гребенкін, А. Міддендорф, Р. Рахімов, А. Мірбабаєв, Р. Масов), і як осілі тюрки-узбеки (В. Налівкін, С. Лапін, І. Магідович, А. Шишов, Б. Каримшева, А. Аскарів), і як окремий етнос (П. Пашино, А. Буняковський, Г. Вамбері, Н. Остроумов, В. Бартольд, Н. Арістов, О. Броннікова), і як окрема соціальна, а не національна група (А. Федченко, Л. Костенко).

Згідно всеросійського перепису населення 1897 р. у Ферганській та Сирдар'їнській губерніях сарти склали значну більшість населення – 933 тис. осіб, узбеки – 218 тис., таджики – 115 тис., однак у

170 Там же. С. 22.

171 Алимардонов М.У. История образования Таджикской Советской Социалистической Республики: Автореф. дис... канд. ист. наук. Душанбе. 2013. С. 13.

Самаркандській області ситуація була протилежна: 507 тис. узбеків, 230 тис. таджиків та 19 тис. сартів¹⁷². Таку відмінність щодо ситуації із обліком сартів у Самаркандській області під час перепису 1897 р. С. Абашин пояснив впливом авторитету С. Лапіна та В. Налівкіна на самаркандський статистичний комітет, де слово сарт практично виключили з опитування¹⁷³.

У Бухарському ханстві за оцінками А. Шишова на початку ХХ ст. проживало близько 360 тис. таджиків¹⁷⁴, а в Афганістані за оцінками М. Рахматшо 2,3–2,4 млн¹⁷⁵.

Статистичні дані за 1914 р. показують зростання сартської самоідентифікації у Ферганській та Сирдар'їнській губерніях, де сартів нараховувалось вже 1 млн 746 тис. осіб, узбеків лише 67 тис., таджиків – 115 тис. Водночас по Самаркандській губернії ситуація суттєво не змінилась: узбеків 566 тис., таджиків – 259 тис., сартів – 29 тис.¹⁷⁶

Однак після Лютневої революції 1917 р. під впливом голови Туркестанського комітету Тимчасового уряду В. Налівкіна під час проведення сільськогосподарського перепису 1917 р. у Туркестанському краї була дана вказівка замінити слово сарт на узбек. Не виключено, що це був негласний компроміс із місцевими джадідами, одним із лідерів яких був С. Лапін¹⁷⁷. Адже туркестанським джадідам були близькі ідеї пантюркізму, тому будь-які дії, що посилювали тюркізацію населення Центральної Азії, вони підтримували.

На початку 1920-х рр. зусиллями окремих вчених, насамперед одного з керівників Відділу демографічної статистики ЦСУ Туркестанської республіки І. Магідовича¹⁷⁸, думка про практичне злиття сартів з узбеками, а тому й про недоцільність виокремлення сартів як окремої групи населення, стала пануючою у радянському науковому й адміністративному дискурсі та керівництвом до практичних дій.

У час національно-територіального розмежування у Центральній Азії 1924 р. таджики не змогли відстояти своє право на самовизначен-

172 Ильхамов А. Археология узбекской идентичности. *Этнографическое обозрение*. 2005. № 1. С. 33–34.

173 Абашин С. Национализмы в Средней Азии: в поисках идентичности. СПб: Алетейя, 2007. С. 136.

174 Шишов А. Таджики Этнографическое исследование. Алматы, 2006. С. 99.

175 Рахматшо М. Указ. соч. С. 19.

176 Ильхамов А. Указ. соч. С. 33–34.

177 Абашин С. Указ. соч. С. 155–156.

178 Магидович И.П. Население. *Отчет о деятельности Совета народных комиссаров и Экономического совета Туркестанской республики на 1-ое октября 1922 г.* Ташкент, 1922; Магидович И.П. Население ТССР в 1920 г. *Статистический ежегодник 1917–1923 гг.* Ташкент, 1924 Т. 1.

ня (не було створено окремого таджицького національного комітету для участі у дискусіях), а тому територія Таджикистану опинилась у складі Узбекицької РСР¹⁷⁹.

У радянському переписі населення 1926 р. термін сарт для позначення окремої групи населення вже взагалі не використовувався. Тому й з офіційного дискурсу поняття сарти зникло. Причиною цього була установка Москви на формування окремої великої Узбекицької РСР, а для цього узбекам необхідно було мати статус титульної нації на відведеній території, що і було досягнуто через перейменування усіх сартів на узбеків.

Концептуально у таджицькому суспільному дискурсі положення про те, що таджики у 1920-х рр. цілеспрямовано витіснялись зі своїх традиційних рівнинних культурних центрів в гірські райони, а ті, що залишались піддавались асиміляції у формі узбекизації обґрунтовує директор Інституту історії, археології та етнографії ім. А. Доніша АН Республіки Таджикистан у 1988–2015 рр. академік Р. Масов¹⁸⁰ та інші таджицькі науковці.

У результаті цих процесів найбільш плідючі та економічно розвинуті області (Бухарська, Ферганська), на яких переважало таджицьке населення, та міста Бухара і Самарканд, де таджики на той час склали абсолютну більшість, відійшли Узбекистану¹⁸¹, а до складу Таджицької АРСР увійшли найменш розвинуті таджицькі території – Східна Бухара, райони Гірського Бадахшану та Східний Памір. Таким чином Таджикистан став гірською країною (93% території – гори).

У новосформованій Узбекицькій РСР активно здійснювалась політика узбекизації таджиків. Так вже у 1926 р. один з партійних лідерів Таджицької АРСР Ш. Шотемор доповідав у Москву, що «узбеки ввели в таджицьких школах викладання на узбекицькій мові, хоча таджицька мова є досить культурною і має багату літературу. З цього часу таджики позбавляються можливості вчитися рідною мовою. Такий стан речей цілком відповідає і відповідає поглядам панісламістських, пантюркістських і панузбекських кіл сучасної узбекицької інтелігенції і духовенства ...найбільш же культурна і організована частина таджицького населення (міське населення, зайняте в торгівлі, промис-

179 История таджикского народа / под ред. Р. Масова. Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии АН Республики Таджикистан, 2004. Т. 5. С. 356–368.

180 Масов Р. Таджики: вытеснение и ассимиляция. Душанбе: Ирфон, 2003. 175 с.

181 Шушкова М. Е. Национально-территориальное размежевание Средней Азии: взгляд историков Таджикистана на проблему. *Советский проект. 1917–1930-е гг.: этапы и механизмы реализации*: сборник научных трудов. Екатеринбург, 2018. С. 520; Бобохонов Р.С. Эволюция этно-региональных кланов в Таджикистане (XX в.). *Право и политика*. 2012. № 3. С. 571–572.

ловості та ремеслах, і трудова інтелігенція) залишається на території Узбекиської республіки. Тим часом саме цю частину таджицької маси прагнуть обезпечити всілякими заходами дикого адміністративного тиску і шовіністичного свавілля...», констатує, що «таджицька мова ще з більшою жорстокістю стала переслідуватися після розмежування Середньої Азії»¹⁸².

Яскравим прикладом наслідків реалізації такої політики є м. Самарканд, у якому у 1917 р. проживало 44,7 тис. таджиків і 3,3 тис. узбеків, а згідно перепису 1926 р. вже 43,3 тис. узбеків та лише 10,7 тис. таджиків¹⁸³. Таке стрімке скорочення чисельності таджиків у місті пояснюється просто – вони були змушені записуватись узбеками.

Лише з появою у 1924 р. у Самарканді газети «Овози тоджик» («Голос таджика») розпочалось більш-менш систематичне вживання понять «кавм» (народність чи національність), а також «міллат» (нація) щодо таджиків і пропаганда власне таджицької національної ідентичності. Також із цього часу поряд із поняттями «перська мова» та «мова дарі» почали активно вживати термін «таджицька мова», «мова таджиків»¹⁸⁴.

Значний вплив на процес пробудження таджицької національної самосвідомості мала робота С. Айні «Зразки таджицької літератури» (1926), у якій було предметно продемонстровано, що таджицький народ має давню історію та літературу¹⁸⁵. Відповідно таджицька політична еліта лише у другій половині 1920-х рр. розпочала боротьбу за окреме таджицьке державне утворення, що завершилось виділенням у 1929 р. Таджикистану зі складу Узбекистану і створенням Таджикицької РСР.

Варто підкреслити, що під час просування ідеї створення окремої таджицької союзної республіки висувались ідеї включення до її складу не лише Ходжента, а й Самарканда, Бухари, Денау та Сари-Ассія, що перетворило б Таджикистан на «головну» центральноазійську республіку¹⁸⁶. Як пише Р. Масов, саме з метою унеможливити передачу Самарканда до Таджикицької РСР, це місто у 1925–1930 рр. було тимчасово перетворене на столицю Узбекистану¹⁸⁷. Також на початку

182 Докладная записка Шотемора Сталину о культурной и социально-экономическом положении таджиков на территории УзССР (с приложениями). 1926. *Russian Perspectives on Islam*. URL: <http://islamperspectives.org/rpi/items/show/12603>

183 Масов Р. Таджики: история с трифом «совершенно секретно». С. 127.

184 Абдуллаев М.А. Указ. соч. С. 29–30.

185 Махмадаминов А.С. «Образцы таджикской литературы» С.Айни и литературный процесс 20-х годов: Автореф. дис... канд. филол. наук. Душанбе, 1993. 28 с.

186 Масов Р. История топорного разделения. Душанбе: Ирфон, 1991. С. 115–126.

187 Масов Р. Таджики: история с трифом «совершенно секретно». С. 123.

1930 р. Президія ЦВК СРСР ухвалила рішення перепідпорядкувати від Узбецької до Таджикицької РСР Сурхан-Дар'їнський округ з м. Термез, проте надалі це рішення не було реалізовано¹⁸⁸.

Врешті-решт кордони республіки були проведені так, що близько 1 млн узбеків виявилися у Таджикицькій РСР і майже 2 млн таджиків в Узбецькій РСР¹⁸⁹. Станом на 2000 р. в Республіці Таджикистан проживало 4,9 млн таджиків¹⁹⁰, в Узбекистані – 1,1 млн, в Афганістані близько 3,7 млн таджиків¹⁹¹.

Важливим чинником створення Таджикицької РСР стало бажання Москви мати на своїх південних кордонах форпост для імпорту ідеї революції в Афганістан та Іран.

Створенню таджицької радянської республіки передувала криза в Афганістані 1929 р., пов'язана з селянським рухом таджиків 1928–1929 рр., який переріс у повстання проти влади афганського еміра Аманулли-хана на чолі з таджиком Х. Калакані (Б. Сакао), який на нетривалий час став еміром Афганістану. І Москва певний час вагалась кого підтримати у цьому конфлікті¹⁹². Врешті, саме на допомогу дружньому до більшовиків еміру, СРСР навесні 1929 р. відправив на північ Афганістану два спецзагони Червоної Армії загальною чисельністю до 2,4 тис. військовослужбовців¹⁹³.

Окрім того, на півночі Афганістану перебувала значна кількість вороже налаштованих до радянської влади емігрантів з Центральної Азії, там же з 1921 р. була ставка основного лідера басмацького руху в Таджикистані та Узбекистані Ібрагім-бека, загони якого до 1931 р. вторгались на територію Таджикистану.

З огляду на складнощі формування таджицької радянської державності у 1920–1930 рр. та національної й історичної самосвідомості таджиків, перша узагальнююча робота з історії таджицького народу вийшла лише у повоєнний період, коли Б. Гафуров у 1947 р. видав «Історію таджицького народу у короткому викладі». Б. Гафуров став автором і фундаментального дослідження «Таджики. Найдавніша, давня і середньовічна історія» (1972), яке у сучасній таджицькій іс-

188 Абашин С. Указ. соч. С. 194.

189 Масов Р. Указ. соч. С. 101, 139.

190 Итоги переписи населения Таджикистана 2000 года: национальный, возрастной, половой, семейный и образовательный составы. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0191/analit05.php>

191 Этнический атлас Узбекситана. Ташкент, 2002. С. 195.

192 Бойко В.С. Советский Союз, Коминтерн и Афганистан в конце 1920-х – начале 1930-х годов. *Восток*. 1998. № 4. С. 38–51.

193 Афганская эпопея Виталия Примакова. *АиФ Долгожитель*. 2007. № 7–8; Специальные операции Красной Армии в Афганистане в 20-е годы. URL: <http://www.rkka.ru/oper/afg/afg.htm>

торіографії оцінюється як таке, де історія таджиків вперше розглядається як важливий компонент всесвітньої історії і яка підготувала духовну основу сучасної національної незалежності¹⁹⁴.

Особливості формування території Таджикистану у 1929 р. зміцнили тенденцію до формування сучасних таджицьких етно-регіональних кланів на основі специфічного «долинного» або «оазисного» патріотизму. Адже Таджицька СРСР була сформована із трьох різних частини – Східної Бухари, Гірського Бадахшану та Ходжентського округу, який розташований у західній частині Ферганської долини, а тому географічно відірваний від іншої території республіки. Однак, не зважаючи на це, ходжентська етно-регіональна група таджицького народу, яка представляла культурно та економічно найбільш розвинутий регіон Таджикистану досить швидко перетворилась на ходжентський (після 1939 р. – лєнінабадський) етно-регіональний клан, який контролював владу у Таджикистані впродовж усього радянського періоду. Вже на початку 1940-х рр. перші секретарі всіх партійних організацій Таджикистану були ходжентцями¹⁹⁵. Однак в силу свого географічного положення ходжентці не змогли інтегрувати всі етно-регіональні групи таджиків.

Іншими етно-регіональними групами таджицького народу, на базі яких сформувались відповідні клани, були: кулябська (на базі колишнього Кулябського бекства Східної Бухари), гармська (колишнє Каратегінське бекство Східної Бухари, територіально розширене у 1950-х рр. після примусової міграції частини жителів Каратегінської долини в Курган-Тюбінську обл.) та памірська (Гірський Бадахшан). Памірські таджики були ісмаїлітами (гілка шиїзму), а тому не одружувались з представниками інших таджицьких етнічних груп, які є сунітами. Столиця Таджикистану – Душанбе, розташована в Гісарській долині, економічному центрі колишньої Східної Бухари, зі значною часткою узбецького населення.

Окремі дослідники (Д. Микульський, А. Ніязі) трактують ці етно-регіональні групи таджицького народу як субетноси у складі таджицького етносу, а наступний конфлікт між ними, як субетнічний¹⁹⁶. Цей підхід відображає думку про незавершеність процесу етнічної консолідації таджицької нації, оскільки вона перестрибнула із фе-

194 Каримов О.К. Выдающийся исследователь и организатор таджикской исторической науки. *Вестник ТГУПБП*. 2010. № 1. С.5–12.

195 Бобохонов Р.С. Указ. соч. С. 572–575.

196 Микульский Д.В. Клань и политика в Таджикистане. *Россия и мусульманский мир*. 1995. № 12. С. 47–49; Ниязи А.Ш. Таджикистан: конфликт регионов. *Восток*. 1997. № 2. С. 95.

одального ладу у соціалістичний, фактично минувши буржуазний, у якому згідно наукових уявлень (К. Дойч, Е. Геллнер, Б. Андерсон) і формуються сучасні нації¹⁹⁷.

На початку 1990-х рр. боротьба таджицьких етно-регіональних кланів за владу за формулою гармські та гірські проти ходжентських та кулябських за підтримки узбеків вилилась у громадянську війну. Однак досить швидко її основним політичним змістом стала боротьба за світський чи ісламський характер розвитку новоствореної таджицької держави.

Важливим міжнародним аспектом цієї війни стало посилення контактів із лідерами створеної у 1992 р. Ісламської Держави Афганістан, таджиками за національністю: президентом Б. Раббані (1992–2001) та міністром оборони А. Масудом (1992–2001). Перша урядова делегація незалежного Таджикистану поїхала саме до Афганістану (червень 1992)¹⁹⁸.

Громадянська війна, яка розгорілась у Таджикистані (1992–1997) суттєво ускладнила двосторонні відносини. Адже з 1992 р. через слабо захищений таджицько-афганський кордон почали активно возити зброю, боєприпаси, наркотики в обмін на продукти харчування та промислові товари. Саме зброєю з Афганістану озброїлись бойові загони антиурядової опозиції. На територію Таджикистану перейшли сотні афганських моджахедів, які посилили потенціал таджицької збройної опозиції, що базувалась на півночі Афганістану. У свою чергу 60-90 тис. таджицьких біженців перейшли на територію Афганістану, рятуючись від громадської війни у своїй країні¹⁹⁹.

У 1996 р., коли в Афганістані до влади прийшов «Талібан», афганські таджики почали переходити в Таджикистан²⁰⁰, де тривалий час жив і син легендарного польового командира.

В цей час важливу роль у досягненні таджицького примирення, окрім зусиль Росії та міжнародних інституцій, відіграла й позиція Б. Раббані та А. Масуда. Їхнє небажання в умовах жорсткого протистояння з талібами сприяти роздмухуванню конфлікту в Таджикистані, особиста участь у переговорах заради примирення сторін

197 Karl W. D. *Nationalism and Its Alternatives* Hardcover. New York: Alfred A. Knopf, 1969. 200 p.; Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. К.: Таксон, 2003. 300 с.; Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К.: Критика. 2001. 272 с.

198 Искандаров К. Таджикиско-афганские отношения и перспективы их развития. *Центральная Азия и Кавказ*. 2008. № 1. С. 145.

199 Искандаров К. Указ. соч. С. 146.

200 Артыков А.А. Миграционные процессы в Таджикистане (конец XX – начало XXI вв.): Автореф. дис... канд. ист. наук. Душанбе, 2011. С. 19, 25.

переконали поміркованих таджицьких ісламістів погодитися на компроміс з прихильниками ідеї світського Таджикистану. Це вилось у підписання 27 червня 1997 р. у Москві «Загальної угоди про мир у Таджикистані» між урядом Е. Рахмона та Об'єднаною таджицькою опозицією, яка поклала кінець громадянській війні, що у свою чергу забезпечило «Північному альянсу» спокійний тил на півночі.

Фактично на ґрунті боротьби з радикальними ісламістами у другій половині 1990-х рр. сформувалась тимчасова неформальна коаліція між Душанбе і «Північним альянсом». Таджикистан фактично став тиловою базою коаліції польових командирів «Північний альянс», які протистояли «Талібану». Саме через Таджикистан ішло постачання військ «Північного альянсу», а Душанбе став місцем різноманітних переговорів представників ІДА та «Північного альянсу» із зарубіжними делегаціями, адже у разі поширення впливу талібів на північ, існувала загроза відновлення громадянської війни у Таджикистані.

Під контролем «Північного альянсу» на чолі з А. Масудом були землі, населені переважно таджиками. Фактично це було квазідержавне утворення, відоме як «Масудістан». Воно проіснувало до 2001 р., коли у співпраці з міжнародними силами «Північний альянс» встановив контроль над більшою частиною території Афганістану. У новому уряді Х. Карзая таджики обійняли посади міністрів оборони, зовнішніх справ та освіти.

За підсумками громадянської війни 1992–1997 рр. до влади у Таджикистані прийшов кулябський клан, який активно намагається посилити єдність усіх регіонів Таджикистану, зокрема й шляхом апеляції до спільного великого минулого таджицького народу.

Після проголошення державної незалежності республіками Центральної Азії у 1991 р., в регіоні розгорілась ідеологічна боротьба за історичне минуле регіону, за його культурні символи, спадок. Зокрема, тема втрати земель історичного проживання таджиків (великого «Історичного Таджикистану») присутня і в історико-ідеологічному дискурсі сучасного Таджикистану²⁰¹, і в його політиці.

У 1990-х рр. ідея «Великого Таджикистану» була сформульована у вигляді концепції «Історичного Таджикистану», яку обґрунтував

201 Негматов Н.Н. Таджики. Исторический Таджикистан. Современный Таджикистан; Масов Р. Фальсифицировать и присваивать чужую нацисторию нельзя (от-вет пантукристам). 09.03.2006. URL: www.centrasia.ru/newsA.php?st=1141856700

таджицький історик академік Н. Негматов. За його баченням, «Історичний Таджикистан» займав західні підніжжя гірського вузла Гімалаїв і Тибету, повністю Тянь-Шань, Паміро-Алай, Гіндукуш, Іранське нагір'я, Аму-Сирдар'їнський та Мургабо-Герирудський басейни²⁰², тобто всю територію сучасних Узбекистану і Таджикистану, значні частини територій Киргизстану та Туркменістану, частину території Казахстану, Афганістану, Китаю та Ірану. Цей концептуальний підхід по-суті набув офіційного характеру, адже біля підніжжя монументу І. Самані у Душанбе було розміщено кам'яну карту з обрисами «Великого Таджикистану», коли він став реальністю у кордонах Держави Саманідів.

Тому й не дивно, що у 2009 р. президент Таджикистану Е. Рахмон розповів журналістам, що неодноразово публічно конфліктував з президентом Узбекистану І. Карімовим, заявляючи йому: «Самарканд і Бухару ми все рівно візьмемо!»²⁰³.

Як зазначає у своїй роботі С. Горак, сучасна узбецька ідеологія намагається не визнавати наявності таджиків у якості самостійного народу у рамках Узбекистану²⁰⁴. Непрямо такий концептуальний підхід підтвердив і президент Узбекистану І. Карімов, який перебуваючи з візитом у Таджикистані у 2000 р. заявив, що «наше життя поблизу один одного протягом тисячоліть настільки зблизило наші народи, наші звичаї, мови і культуру, що ми дійсно маємо всі підстави говорити, що узбеки і таджики – це один народ, який говорить на двох мовах»²⁰⁵.

Важливим чинником культурно-цивілізаційного позиціонування Таджикистану є релігійна (ісламська) свідомість його населення, консервативна та традиційна, яка не зовсім відповідає реаліям сучасного розвинутого суспільства²⁰⁶, але суттєво впливає на культурно-суспільне життя країни, оскільки є стрижнем духовної культури таджиків. Так, у традиційній суспільно-політичній думці таджиків, зокрема, у політичній концепції зороастризму ідеальною моделлю політичної влади у державі є модель спадкової монархії (шахіншахство). Надалі

202 Негматов Н.Н. Таджикиский феномен: теория и история. С. 21–22.

203 «Мы возьмем Самарканд и Бухару». Таджикиский президент рассказал о сокровенном. 10.12.2009. URL: <http://www.vremya.ru/2009/228/5/243519.html>

204 Горак С. В поисках истории Таджикистана: о чем таджикские историки спорят с узбекскими? *Неприкосновенный запас*. 2009. № 4. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2009/4/v-poiskah-istorii-tadzhikistana-o-chem-tadzhikskie-istoriki-sporiyat-s-uzbekskimi.html>

205 Каримов И.А. Наша цель – независимость и процветание Родины, свобода и благополучие народа. Ташкент: «Узбекистон», 2000. С. 502.

206 Мирзоев Г.Д. Ислам в контексте общественного сознания таджиков (история и современность): Автореф. дис... канд. филос. наук. Душанбе, 2009. С. 18.

на цю базу природньо лягла ісламська модель абсолютної монархії у формі емірського правління.

На практиці всі держави на території Таджикистану, аж до падіння Бухарського емірату у 1920 р., були абсолютними монархіями, які керували цими землями або безпосередньо, або через інститут намісників (за Ахаменідів, арабів та монголів), й іншої державної традиції, окрім тієї що гуртувалась на положенні, що влада від Бога, таджики не знали.

У ХІХ ст. таджицькі просвітники (А. Дониш) намагаються модернізувати це бачення до ідеї конституційної монархії, відповідно до якої правитель може бути обраним або стати таким на основі угоди²⁰⁷. Ідеологи ісламського модернізму у Таджикистані та Узбекитані (джадіди) до 1917–1918 рр. також були прихильниками збереження емірської моделі у формі конституційної монархії²⁰⁸. Логічним продовженням цієї концептуальної лінії став вибір таджицькою політичною елітою президентської форми державного правління для незалежної Республіки Таджикистан.

Світсько-ісламський компроміс, який політичним силам Таджикистану вдалось досягти після громадянської війни 1992–1997 рр. щодо світського характеру таджицької держави є досить рідкісним явищем в ісламському світі, а тому має велике регіональне та міжнародне значення у якості прикладу для ісламських країн де подібні війни тривають (Афганістан, Ірак, Сирія).

Тридцятилітнє існування незалежної Республіки Таджикистан дає нам підстави говорити, що в основі його державного утвердження та зовнішньополітичного позиціонування лежить історичний чинник. Апеляція до арійського походження таджиків, спадку Держави Саманідів та втрат «споконвічних» таджицьких територій на користь тюрків є частиною офіційного ідеологічного концепту, який не лише заглиблює у давнину таджицьку державність, а й відділяє таджиків від сусідніх тюркських народів, підкреслює їх прийшлий характер у регіоні, їх фактичний статус завойовників.

Говорячи про ідеологічні засади державного та історичного самоусвідомлення сучасного таджицького політикуму та суспільства варто наголосити, що з другої половини 1990-х рр. у публічному кон-

207 Самиев Б.Д. Социально-исторические идеи таджикских просветителей конца XIX – начала XX в.: Автореф. дис... д-ра филос. наук. Душанбе. 2009. С. 33.

208 Рахнамо Х. А. Проблема власти в политическом процессе современного Таджикистана: Автореф. дис... канд. пол. наук. Душанбе, 2007. С. 16–18.

цептуальному дискурсі почав активно просуватись наратив про цивілізаторську місію таджицького народу у регіоні з давніх часів. Дуже швидко ця думка трансформувалась у положення про існування таджицької цивілізації.

Так, у виступі на зустрічі з представникам інтелігенції у 2006 р. Е. Рахмон оголосив таджицьку націю авангардом арійської, а потім й ісламської цивілізації у центральноазійському регіоні²⁰⁹. У виступі на урочистому засіданні, присвяченому святкуванню 15-ї річниці незалежності Таджикистану у 2006 р. він підкреслив, що «наша країна з найдавніших часів займала ключове положення на великому просторі регіону історичної Центральної Азії», а «унікальна матеріальна і культурна спадщина таджиків... внесла гідний внесок в розвиток культури і духовності інших народів, зокрема регіону Центральної Азії»²¹⁰.

На початку 2010-х рр. Є. Рахмон почав просувати наратив про важливий внесок таджиків не лише у розвиток центральноазійського регіону, а й всієї людської цивілізації. Так, у посланні до парламенту 2010 р. він заявив, що гордий тим, що «таджики внесли і вносять свій вагомий внесок у формування людської цивілізації. Таджики в процесі своєї давньої історії створили високу культуру і безсмертну матеріальну духовну цивілізацію, яка визнана всіма країнами світу і використовується всіма народами» та має світове значення²¹¹.

Наприкінці 2010-х рр. у доктринальному звеличенні значення таджиків він пішов ще далі. Так, у посланні до Маджлісі олі 2018 р. з'являється теза про цивілізаторську роль таджицької нації: «Визнання світовою спільнотою нашої історичної та культурної спадщини означає також визнання таджиків як цивілізаторської та культурної нації»²¹². У посланні 2019 р. Е. Рахмон уточнив, що таджики є культурною, просвітницькою, цивілізаторською, містобудівною нацією арійського походження²¹³.

Поява у доктринальних документах термінології ідеологічної концепції цивілізаторської місії («civilisatory mission») у контексті тад-

209 Виступление на встрече с представителями интеллигенции страны. 18.03.2006. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1403>

210 Речь на торжественном заседании, посвященном 15-летию государственной независимости Республики Таджикистан и празднованию Года арийской цивилизации. 08.09.2006.

211 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны. 24.04.2010. URL: <http://www.president.tj/ru/node/865>

212 Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2018. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19089>

213 Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли. 26.12.2019. URL: <http://www.president.tj/ru/node/21977>

жицької нації означає, на нашу думку, остаточне утвердження в офіційному ідеологічному наративі Таджикистану положення про те, що таджики історично несли культуру і цивілізацію більш відстали народам регіону. Відповідно це означає концептуальне трактування таджиків як більш історично культурної нації у порівнянні з сусідніми тюркськими народами. Хоча прямо у доктринальних документах так не говориться, але цей підтекст очевидний.

Вперше на концептуальному рівні градацію зовнішньополітичних орієнтирів та інтересів новопосталого незалежного Таджикистану було здійснено у заяві тодішнього голови Верховної ради Таджикистану Е. Рахмона від 28 грудня 1993 р. Виходячи з географічних, геополітичних та економічних інтересів країни він виділив п'ять політичних сегментів, пріоритетних для Таджикистану: перший – СНД, тобто республіки колишнього СРСР; другий – Центральна Азія, яка за тодішніми уявленнями таджицького керівництва, прагне економічної і політичної єдності; третій – простір сусідніх персомовних держав, тобто Ірану та Афганістану, які ніби притягуються друг до друга не лише «історичною єдністю і культурними витоками», але й перспективами національного розвитку; четвертий – мусульманські країни Сходу, пов'язані «єдністю звичаїв та духовних традицій» та можливостями і потребами національного розвитку; і нарешті п'ятий сегмент – світове співтовариство, яке рухається до «єдиної загальнолюдської цивілізації»²¹⁴.

Таким чином, на початку осмислення свого місця у світі, керівництво Таджикистану бачило свою країну лише як частину традиційної для субрегіону міжнародної системи за участі Росії та сусідніх мусульманських країн (центральноазійських, персомовних та ісламських загалом).

Громадянська війна 1992–1997 рр., ідеологічною суттю якої була боротьба між силами, що виступали за світський чи релігійний формат існування цієї мусульманської держави, завершилась перемогою світського формату розвитку Таджикистану. Вперше чітко про світський характер розвитку новопосталої таджицької державності голова Верховної ради Республіки Таджикистан Е. Рахмона заявив у своєму виступі на Другому форумі таджиків світу 8 вересня 1993 р., підкресливши, що «в нинішньому таджицькому суспільстві релігія повинна бути відділена від держави. Але це не означає дискримінації соціальної позиції священної ісламської релігії. Іслам є важливою

214 Саїдов З. Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2017 гг.). Душанбе: Контраст, 2017. С. 18-20.

складовою частиною нашої культури. Релігія відокремлена від держави тільки з тією метою, щоб вона не втручалася в політичні справи держави і держава, в свою чергу, також не втручалась в релігійні справи»²¹⁵.

Ще більш чітко положення про світський характер розвитку держави було сформульовано у посланні Е. Рахмона до Маджлісі олі 2002 р.: «Ми висловлюємо свою повагу до ісламської релігії як до сакрального морального джерела. Але водночас ми не повинні забувати, що наша країна прийняла багато принципів цивілізованого суспільства і користується благами світського життя»²¹⁶.

Одним із сумних трендів зовнішньополітичного самоусвідомлення Таджикистану з середини 1990-х рр. стало його офіційне позиціонування як вкрай бідної, нерозвинутої країни яка потребує міжнародної допомоги.

Вперше офіційно про це Є. Рахмон заявив у своєму виступі на 49-ій сесії ГА ООН у 1994 р.: «Сьогодні Таджикистан гостро потребує допомоги міжнародного співтовариства не тільки для відновлення економіки, але і для створення умов довгострокового розвитку. Держава, яка не має до того ж виходу до моря, розраховує на особливу увагу з боку міжнародного співтовариства в питаннях економічного і соціального розвитку та сподівається, що її звернення про надання статусу найменш розвинутої країни знайде розуміння і підтримку в колах ООН»²¹⁷.

Надалі положення про бідність Таджикистану як частину його зовнішньополітичного самоусвідомлення у доктринальних документах першої половини 2000-х рр. було поєднано з тезою про несправедливість світового розвитку, яка підживлює протистояння цивілізацій.

Так, у своєму зверненні до парламенту 2003 р., глава таджицької держави наголосив, що «колективний Захід» («золотий мільярд») володіє високими технологіями та 80% світових багатств у той час як в Азії живе 2/3 незаможних жителів планети. З цією тезою логічно поєднується положення про те, що «світовій безпеці більше всього загрожує протистояння цивілізацій», бо «в уявленнях певних кіл За-

215 Выступление на открытии второго форума таджиков мира. 08.09.1993. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1090>

216 Из Послания Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 22 апреля 2002 г. Рахмон Э. *О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан*. Душанбе, 2019. С. 37.

217 Выступление на 49-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. 30.09.1994. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1097>

ходу починає переважати думка про те, що екстремізм притаманний природі ісламу – однієї із світових релігій».

Є. Рахмон висловив надію, що «при підтримці розвинутих держав слаборозвинуті країни повинні використати свої внутрішні резерви з метою забезпечення зростання своєї економіки», оскільки «країни, що розвиваються, не можуть самостійно вирішувати економічні проблеми, які перед ними стоять. Вони потребують передових технологій, підвищення рівня навчання, досвідчених спеціалістів, інвестицій і безкорисної допомоги»²¹⁸.

У 2002 р. Таджикистан проголосив багатовекторну політику «відкритих дверей», яка має сприяти стійкому економічному розвитку країни, залученню іноземних інвестицій та оптимізації економічного співробітництва з усіма державами світу, які захочуть співробітничати з Таджикистаном на взаємовигідній основі²¹⁹. Інакше кажучи, керівництво Таджикистану вирішило доктринально розширити горизонт взаємодії зі світом, вийшовши за межі дискурсу співпраці лише з сусідніми мусульманськими країнами та Росією.

У посланні 2004 р. відбулось концептуальне переосмислення значення Центральної Азії у світі – з відсталого чи проблемного регіону на місце зіткнення глобальних інтересів. Також у цьому документі досить виразно була артикульована ідея захисту ісламу від звинувачень західних країн у прихильності до тероризму, засуджувалось вживання термінів «ісламський тероризм», «ісламісти», що приводить до «виникнення у свідомості населення планети ненависті до світлої релігії іслам та мусульманських народів», що, у свою чергу, може «привести світ до міжконфесійних конфліктів і, більше того, – до конфлікту цивілізацій»²²⁰.

Положення про протистояння цивілізацій було розвинуте у посланні до парламенту 2005 р., де зазначалось, що «під безпосереднім впливом глобалізації поглибився розрив між розвинутими, такими що розвиваються і відсталими країнами, вкрай посилюється тиск на національні структури й культурні традиції народів, ще більш очевидним стали претензії деяких розвинутих країн на свою перевагу, дещо пожвавився дух протистояння цивілізацій». Е. Рахмон конста-

218 Из Послания Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 4 апреля 2003 г. Рахмон Э. *О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан*. С. 40–42, 48–54.

219 Саидов З. Ш. Указ. соч. С. 24.

220 Из Послания Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 30 апреля 2004 г. Рахмон Э. *О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан*. С. 63–65.

тував посилення боротьби за сировинні ресурси та контроль над економічно важливими регіонами, спрогнозувавши, що Центральна Азія «в найближчі роки стане місцем геополітичної і геостратегічної конкуренції сил, які прагнуть світового панування». Також у посланні 2005 р. вперше було офіційно оприлюднено доктринальне положення про необхідність оберігати таджицький народ, країну і національну культуру від негативних і руйнівних наслідків глобалізації.

У посланні 2005 р. мабуть вперше у доктринальному документі було однозначно констатовано, що історично Таджикистан «є частиною мусульманського світу і великої ісламської цивілізації», яка неzapеречно здійснила великий вклад в культуру і загальнолюдську цивілізацію²²¹. У промові 2006 р. Е. Рахмон розвинув цю думку новим доктринальним положенням про те, що «широкі плідні зв'язки з усіма мусульманськими країнами в ім'я забезпечення спільних інтересів, перш за все прогресу ісламських держав і гідного життя мусульман, є пріоритетними в регіональній і міжнародній стратегії Таджикистану»²²².

Послання 2006 р. важливе тим, що у ньому вперше було концептуально осмислено та сформульовано основні проблеми та стратегічні цілі розвитку Таджикистану – досягнення енергетичної та продовольчої безпеки, вихід із комунікаційного тупика, забезпечення постійного розвитку економіки, проведення послідовної соціальної політики та зміцнення безпеки країни²²³. Концептуально ці положення були детально виписані у Концепції переходу Республіки Таджикистан до стійкого розвитку 2007 р.²²⁴.

Загалом можемо стверджувати, що у 2010-х рр. у доктринальних документах Таджикистану, насамперед у посланнях президента до парламенту, розпочалось осмислення проблем, які існують в ісламі. Так, у посланні 2015 р. Е. Рахмон підкреслив, що «зростаюча тенденція політизації ісламу завдає йому тільки шкоди і в очах світової спільноти спотворює його світлий образ його послідовників», а тому «ми потребуємо максимального посилення толерантності, щоб вона

221 Из Послания Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 16 апреля 2005 г. Рахмон Э. *О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан*. С. 79–80, 91.

222 Речь на торжественном заседании, посвященном 15-летию государственной независимости Республики Таджикистан и празднованию Года арийской цивилизации. 08.09.2006.

223 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны. 20.04.2006. URL: <http://www.president.tj/ru/node/874>

224 Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2007 года №500. URL: http://www.cawater-info.net/library/rus/conc_sd_tj.pdf

уособлювала мусульман цивілізованими, культурними та освіченими, служила на благо співпраці всіх здорових сил людства»²²⁵.

У посланні президента до Маджлісі олі 2018 р. було проголошено два нових важливих положення. По-перше, про вирішення однієї з трьох стратегічних проблем розвитку Таджикистану – вихід країни з комунікаційного тупика внаслідок реалізації програм масштабного будівництва транспортних магістралей, які тепер надійно зв'язали як регіони країни між собою, так і Таджикистан з КНР, Киргизстаном та Афганістаном, чого раніше не було, та зняття транспортної блокади з боку Узбекистану.

По-друге, Таджикистан вперше було позиціоновано як країну-щит, яка багато років забезпечувала безпеку центральноазійського регіону, пострадянських та європейських країн від поширення наркотиків, зброї, тероризму, екстремізму та незаконної міграції²²⁶.

Особливе місце в ідеології зовнішньополітичного позиціонування Таджикистану займає питання води та використання водних ресурсів. Адже географічне положення надає природну перевагу Таджикистану над сусідами, оскільки країна є територією верхів'їв основних річок Центральної Азії та основним джерелом формування водних ресурсів регіону.

Саме тому керівництво Таджикистану активно намагається відгравати активну роль у справі вирішення глобальної проблеми нестачі води у світі. Для цього Е. Рахмон послідовно проводить активну водну дипломатію та висунув ряд міжнародних ініціатив, схвалених ГА ООН: у 2001 р. – про проголошення 2003 р. Міжнародним роком прісної води; у 2003 р. – про проголошення Міжнародного десятиліття дій «Вода для життя, 2005–2015»; про проголошення 2013 р. Міжнародним роком водного співробітництва; у 2015 р. – про проголошення Міжнародного десятиріччя дій «Вода для стійкого розвитку» (2018–2028)²²⁷.

У Концепції зовнішньої політики 2015 р.²²⁸ було деталізовано таджицьку «дипломатію водного співробітництва». По перше, у документі констатовано, що «внаслідок зростання населення, розширення площі сільськогосподарських земель, нераціонального використан-

225 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 23.01.2015. URL: <http://www.president.tj/ru/node/8137>

226 Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2018.

227 Саидов З. Ш. Указ. соч. С. 30–31.

228 Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 г., № 332. URL: <https://tajemb.kiev.ua/kontseptsiya-vneshnej-politiki-respubliki-tadzhikistan/>

ня водних ресурсів, зміни клімату та екологічних проблем, питання нестачі питної води, використання великих і дрібних транскордонних річок та інша проблематика, пов'язана з водою, перетворюються в чинники, що мають значний вплив на міжнародні відносини». А регіон Центральної Азії є дуже чутливим у цьому плані. Тому Таджикистан, який володіє значними запасами водних ресурсів, є прихильником їх справедливого і раціонального використання через механізми регіонального і міжнародного співробітництва.

Водночас у Концепції підкреслюється, що Таджикистан реалізуватиме своє право щодо використання водних ресурсів виходячи з загальнорегіональних інтересів на принципах добросусідства, поваги і реального врахування взаємних інтересів, діалогу і співробітництва у вирішенні існуючих проблем, і «як держава верхів'я й основне джерело формування водних ресурсів Центральної Азії, ні за яких обставин не створюватиме перешкод для водозабезпечення регіону».

Концептуальне бачення керівництвом держави місця і ролі Таджикистану в історії та регіоні, обумовлює і його бачення відносин з ключовими міжнародними партнерами.

З огляду на історично-культурну близькість Таджикистану, Ірану та Афганістану виглядає цілком закономірним те, що після проголошення незалежності Таджикистану Іран став першою державою, що відкрила своє посольство у новопосталій країні (січень 1992 р.), а президент Ісламської держави Афганістан Б. Раббані став першим главою іноземної держави, який здійснив офіційний візит до Таджикистану (грудень 1993 р.).

Тому після підписання угоди про примирення між центральною владою Таджикистану на чолі з Є. Рахмоном та ісламською опозицією у 1997 р. у доктринальних документах ставлення до цих країн було здебільшого стриманим. Зокрема Афганістан під керівництвом і моджахедів (1992–1996) і руху «Талібан» (1996–2001 та з 2021 р.), в якому проживає хорасанська частина розділеного таджицького етносу, почав осмислюватись у Душанбе як джерело загроз для Таджикистану, насамперед як джерело тероризму та релігійного екстремізму.

Так, виступаючи на 49-й сесії ГА ООН у 1994 р. Е. Рахмон наголосив, що «афганський конфлікт створив небезпечну тенденцію виникнення анархічних географічних одиниць, які можуть стати опорною базою міжнародного тероризму, безкарного поширення зброї та наркотиків» та існує загроза, що «крихкий центральноазіатський хребет політичної рівноваги може не витримати високого тиску, і тоді де-

структивні процеси, які мають сьогодні місце в Афганістані, можуть привести до регіональних катаклізмів»²²⁹.

Однак не зважаючи на ці проблеми, відносини з Афганістаном осмислюються як братські, які жодним чином не зможуть затьмарити внутрішні проблеми цієї країни²³⁰.

Відповідно однією з цілей таджицької зовнішньої політики проголошувалось сприяння мирному вирішенню кризи в Афганістані. Саме у такому контексті йшлося про Афганістан у посланнях президента Таджикистану до парламенту 2000, 2001 рр.²³¹. Теза про мирне вирішення внутрішнього афганського конфлікту звучала і в ряді наступних послань. У посланні 2002 р. влада «Талібана» в Афганістані була названа реакційною й офіційно заявлено про підтримку Північного альянсу, який контролював на півночі Афганістану території, населені переважно таджиками, та про бажання, щоб Афганістан перестав бути центром міжнародного тероризму, екстремізму, незаконного обігу наркотиків й перетворився на стабільну країну та миролюбного сусіда.

У посланні 2014 р. було задекларовано новий концептуальний статус Таджикистану – країни, яка не просить допомоги, а сама готова допомогти реконструкції інфраструктури Афганістану та реалізації проектів соціально-економічного розвитку в ньому. Також у цьому документі вперше на доктринальному рівні було зафіксовано положення про поглиблення багатогранного співробітництва з Іраном та фундаментальний характер торгово-економічного співробітництва з ним. Водночас у цьому посланні вперше з часів закінчення громадянської війни 1992–1997 рр. була чітко і в позитивному контексті артикульована теза про історичну спільність народів Таджикистану, Ірану та Афганістану, як важливий чинник відносин, які можуть перейти на якісно новий етап²³².

У Концепції зовнішньої політики 2015 р. Афганістан було номіновано як «дружнього сусіда», поглиблення багатопланового взаємовигідного співробітництва з яким на основі «історичних, мовних і культурних спільностей двох народів» є пріоритетом зовнішньої політики Таджикистану. Водночас у Концепції було підкреслено важ-

229 Выступление на 49-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. 30.09.1994.

230 Выступление на встрече с интеллигенцией. 19.03.1997.

231 Из Послания Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 27 апреля 2000 г.; 30 апреля 2001 г. Рахмон Э. *О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан*. С. 20, 24.

232 Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 23.04.2014. URL: <http://www.president.tj/ru/node/6599>

ливість чинника історичної, мовної і культурної спільності у відносинах між Таджикистаном та Іраном²³³.

Однак вже у посланні до Меджлісі олі 2017 р. ставлення Таджикистану до Афганістану знову трактується через призму загроз, які походять звідти: поява на території Афганістану терористів «Ісламської держави» та незаконний обіг наркотиків²³⁴. У посланні 2018 р. Е. Рахмон визнав, що стабільність і спокій в Афганістані потрібні Таджикистану як повітря і він, з часу проголошення своєї незалежності, докладав зусиль для встановлення стійкого миру у цій «дружній країні»²³⁵.

Оцінюючи повторний прихід до влади в Афганістані руху «Талібан» у серпні 2021 р. Є. Рахмон у своєму посланні до парламенту 2021 р. наголосив, що «трагічна ситуація, що склалася в цій країні ... є результатом зовнішнього втручання у внутрішні справи цієї країни, що триває понад 43 роки» та, що «ситуація в Афганістані може вплинути на безпеку, стабільність і спокій Центрально-Азіатського регіону, зокрема Таджикистану», адже країни мають 1,4 тис. км спільного кордону²³⁶. Однак лідер Таджикистану офіційно ніяк не оцінив прихід до влади у сусідній країні «Талібану».

Особливе значення для Душанбе мають відносини з Узбекистаном, державою, з якою у Таджикистану історично складні відносини. Після проголошення незалежності вони ускладнились тим, що з території Республіки Узбекистан в Таджикистан у часи громадянської війни 1992–1997 рр. часто приходили ісламські бойовики, а з 1994 р. офіційна узбецька влада запровадила фактичний режим транспортної та енергетичної блокади свого сусіда.

З огляду на це у виступі на зустрічі з інтелігенцією 19 березня 1997 р. Е. Рахмон наголосив, що «таджиків і узбеків історично пов'язують багато чинників. Тому, наші відносини повинні ґрунтуватися на принципах рівності, братерства, дотримання соціальної справедливості, добросусідства... На жаль, є внутрішні і зовнішні сили, які хочуть ускладнити наші відносини. Але сусідство цих двох народів

233 Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 г.

234 Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 22.12.2017. URL: <http://www.president.tj/ru/node/16772>

235 Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2018.

236 Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 21.12.2021. URL: <http://www.president.tj/ru/node/27418>

визначено богом, а не яким-небудь політиком, і нікому не вдасться порушити нашу дружбу»²³⁷.

У посланні 2002 р., Е. Рахмон зробив особливий наголос на необхідності зміцнення зв'язків та співробітництва з пострадянськими країнами Центральної Азії та окреслив коло ключових проблем, без вирішення яких неможливий успішний розвиток країн регіону: освоєння енергетичних, насамперед, гідроенергетичних ресурсів; раціонального використання води; комунікацій – безперешкодного пересування товарів, робочої сили та капіталу²³⁸.

У зверненні 2003 р. було підкреслено, що Таджикистан сподівається, що створення Організації центральноазійського співробітництва сприятиме спільному вирішенню всіх проблем регіону з урахуванням взаємних інтересів. Однак у посланнях 2004, 2005 рр. Е. Рахмон констатував відсутність ефективної співпраці між державами у рамках ОЦС та загалом недостатній рівень регіонального співробітництва.

У посланні до парламенту 2006 р. Є. Рахмон підкреслив перспективи регіону Центральної Азії, який «володіє величезними ресурсами, може стати практично самодостатнім в енергетичному, паливному та продовольчому відношенні», але для цього необхідний новий рівень регіонального співробітництва та політична воля²³⁹.

Наприкінці 2000-х рр. тема водних суперечок з сусідніми центральноазійськими державами займає постійне місце у програмних публічних виступах Е. Рахмона. Однак прямо Узбекистан у таких виступах як учасник цих суперечок практично ніколи не називався.

Так, зокрема, у посланні 2008 р. Е. Рахмон оголосив про готовність Таджикистану реалізувати проект забезпечення всіх країн Центральної Азії чистою питною водою Сарезького озера (17 млрд м³), «якої жителям регіону вистачить навечно», спрогнозувавши, що через 15–20 років у центральноазійському регіоні і світі проблема питної води вийде на перше місце. Водночас Е. Рахмон наголосив, що «будівництво гідроелектростанцій і забезпечення енергетичної незалежності країни сьогодні перетворились для держави таджиків на питання життя чи смерті»²⁴⁰.

У посланні 2009 р. Е. Рахмон підкреслив, що останнім часом між державами центральноазійського регіону ведеться багато спорів

237 Выступление на встрече с интеллигенцией. 19.03.1997.

238 Из Послания Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 22 апреля 2002 г. С. 32–36.

239 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны. 20.04.2006.

240 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны. 15.04.2008. URL: <http://www.president.tj/ru/node/867>

і суперечок з проблем води та енергетики, висловлюються підозри, що реалізація гідроенергетичних проєктів у Таджикистані завдасть шкоди сусіднім країнам. У відповідь на ці побоювання Е. Рахмон у черговий раз наголосив, що «будівництво гідроенергетичних об'єктів в Таджикистані жодним чином не призведе до зменшення кількості води в транскордонних річках регіону і погіршення екологічної обстановки... Народ Таджикистану, один із найдавніших народів на цих землях, протягом багатьох століть жив зі своїми сусідами в мирі та злагоді. Продовжуючи цю добру традицію своїх предків, ми ніколи і жодним чином не залишимо своїх сусідів без води»²⁴¹.

У посланні 2012 р. до Маджлісі олі Е. Рахмон знову актуалізував тему перспектив регіональної інтеграції, нагадавши, що народи Центральної Азії об'єднує «спільна історична доля, схожість способу життя, історико-культурні традиції, а також різні чинники соціального і гуманітарного плану», а тому «якщо поглянути на аналіз економічного становища регіону, стає очевидним, що спільне задіяння існуючих можливостей регіону забезпечить не лише повне задоволення потреб країн, які до нього входять, а й швидке збільшення їх експортного потенціалу, інакше кажучи, перетворить Центральну Азію на самодостатній регіон». Для досягнення цієї мети необхідні лише добрі наміри, політична воля, послідовні зусилля і координованість дій²⁴².

У Концепції зовнішньої політики Таджикистану 2015 р. інтеграційний дискурс політики країни щодо Центральної Азії, як засобу вирішення проблем, набув доктринального характеру: «Республіка Таджикистан розглядає взаємодію і розгалужену регіональну інтеграцію як найважливіший механізм вирішення економічних, соціальних, екологічних питань і забезпечення миру і стабільності в Центральній Азії»²⁴³.

Лише після смерті у вересні 2016 р. президента Узбекистану І. Карімова та обрання президентом Ш. Мірзійоева Таджикистану вдалось вирішити політико-економічні та торгові питання між країнами. У посланні 2018 р. Е. Рахмон назвав це історичною подією у житті таджицького народу, наголосивши, що «ми повністю зняли всі проблем-

241 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны. 15.04.2009. URL: <http://www.president.tj/ru/node/866>

242 Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 20.04.2012. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1083>

243 Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 г.

ні і гострі питання, які накопичилися протягом 20 останніх років у відносинах двох країн, піднявши нашу співпрацю до рівня стратегічного партнерства»²⁴⁴.

У часи громадянської війни 1992–1997 рр. Таджикистан виходив з доктринального положення про ймовірність та бажаність відновлення інтеграційних зв'язків між колишніми радянськими республіками у рамках СНД. Участь у регіональних політичних та військових організаціях СНД (з 1991), ОДКБ (з 1992) і ШОС (з 1996) була для Таджикистану питанням державного виживання та безпеки, адже своїми силами Таджикистан тривалий час не був здатен навіть забезпечити безпеку власних рубежів. Саме тому, впродовж 1992–2005 рр. російські прикордонники забезпечували охорону кордону Таджикистану з Афганістаном та КНР.

Членство у цих організаціях дозволяло Таджикистану вирішувати питання регіональної безпеки, без чого був унеможливлений поступальний розвиток країни. Окрім того, інтеграція у форматах СНД та ЄврАзЕС надавала Таджикистану певні можливості для збереження традиційних економічних зв'язків.

Однак вже на межі 1990–2000 рр. стало зрозуміло, що СНД не стане осередком пострадянської інтеграції.

У Концепції зовнішньої політики Таджикистану 2015 р. вперше у таджицьких програмних текстах було констатовано, що СНД функціонує у форматі різношвидкісної і різнорівневої інтеграції, що у нашому розумінні означає доктринальне визнання краху його інтеграційних перспектив як організації. Однак Концепція трактує створення на базі СНД Єдиного економічного простору, Митного союзу та ОДКБ як реальний прояв інтеграційних процесів на пострадянському просторі²⁴⁵.

Важливо підкреслити, що місце аморфного СНД та ліквідованого у 2015 р. ЄврАзЕС у доктринальних документах Таджикистану станом на 2021 р. не зайняв Євразійський економічний союз, як наступник ЄврАзЕС. Причиною стало те, що Таджикистан не запросили до новоствореного інтеграційного блоку ЄАЕС, відповідно й у публічних доктринальних документах цю тему не було актуалізовано.

У сфері двосторонніх відносин Таджикистан віддає безумовний пріоритет Росії. Вона розглядається як найважливіший союзник та стратегічний партнер, підтвердження чому є як наявність у країні

244 Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2018.

245 Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 г.

російських військових баз (201-а військова база РФ та оптико-електронний комплекс «Вікно» (м. Нурек) системи контролю космічного простору), так і те, що Росія є єдиною країною, з якою Таджикистан має подвійне громадянство (з 1996), а до 1995 р. єдиним законним платіжним засобом у країні був російський рубль (до 1994 р. – радянський рубль).

У програмних заявах Таджицького керівництва 1990-х рр. Росія однозначно трактувалась як найважливіша міжнародна основа безпеки країни.

Про стратегічний характер відносин з Росією (стратегічні союзники) Є. Рахмон заявив вже у доповіді на святковому зібранні з нагоди відзначення 4-ї річниці незалежності Таджикистану 8 вересня 1995 р.²⁴⁶ Розуміння змісту стратегічного партнерства з РФ для Таджикистану деякою мірою було розкрито у посланні до парламенту 2011 р., де йшлося про участь Росії у будівництві ГЕС Сангтуда-1, відкритті філій російських університетів у Душанбе, підготовку в Росії кадрів для різних секторів таджицької економіки²⁴⁷.

З початку операції в Афганістані міжнародних сил сприяння безпеці на чолі з НАТО (ISAF) у 2001 р., Таджикистан взяв на себе забезпечення безперебійного транзитного постачання міжнародної гуманітарної допомоги населенню Афганістану.

Активність таджицького керівництва на афганському напрямі пояснювалась не лише тим, що в Афганістані проживає частина таджицького народу, а й суто прагматичними міркуваннями. Через вигідне географічне положення сусідня країна розглядалась у Душанбе як перспективна зона стратегічних зовнішньополітичних інтересів Таджикистану, спрямованих на вирішення проблеми комунікаційної ізоляції та енергетичної незалежності країни. Вирішити цю проблему таджики планували, зокрема, і шляхом використання водно-енергетичного потенціалу Таджикистану для відновлення економіки Афганістану, створення транспортних коридорів через прокладку автомобільних і залізничних доріг в Афганістані тощо.

Саме тому Таджикистан взяв активну участь у міжнародних зусиллях з повоєнного відновлення Афганістану.

Під час візиту в Афганістан президента Республіки Таджикистан Е. Рахмона у квітні 2005 р. було підписано договори про дружбу і співро-

246 Доклад на торжественном собрании, посвященном четвертой годовщине независимости Республики Таджикистан. 08.09.1995. URL: <http://www.president.tj/ru/node/1095>

247 Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Парламенту страны. 20.04.2011. URL: <http://www.president.tj/ru/node/864>

бітництво, про співробітництво у галузі енергетики, про боротьбу з незаконним обігом наркотиків, про співробітництво в боротьбі з тероризмом. екстремізмом та ряд інших²⁴⁸. З метою розширення співробітництва та торгівлі Таджикистан за підтримки американців збудував ряд мостів через р. П'яндж, по якій проходить таджицько-афганський кордон.

Вжиті заходи дали позитивні результати. Так, за 1993–2013 рр. обсяг експортованих товарів з Таджикистану в Афганістан зріс в номінальному вираженні в 65 раз, а обсяги імпорту з Афганістану в Таджикистан – у 199 разів²⁴⁹.

Не зважаючи на нестачу електроенергії у самому Таджикистані, з 2003 р. розпочався експорт електроенергії у північні райони Афганістану в літній період. У 2003 р. Таджикистан постачав до Афганістану близько 10 млн кВт год, а у 2006 р. – вже понад 44 млн кВт год²⁵⁰.

Варто відзначити, що США у середині 2000-х рр. активно підтримували ідею енергетичної інтеграції Таджикистану з Афганістаном та Пакистаном, маючи насамперед на увазі можливість постачання у ці країни таджицької електроенергії. Так, у жовтні 2006 р. Таджикистан, Киргизстан, Афганістан та Пакистан підписали у Душанбе Меморандум про взаєморозуміння щодо створення Регіонального ринку торгівлі електроенергією між країнами Центральної і Південної Азії (CASAREM). Вже у 2011 р. була здана в експлуатацію міждержавна лінія електропередачі 220 кВт між Таджикистаном і Афганістаном, яка надала таджикам можливість у літній період без проблем експортувати додаткові обсяги електроенергії в Афганістан.

Наступним кроком став регіональний енергетичний проект CASA-1000 вартістю 1,13 млрд дол. США, запущений 12 травня 2016 р. в м. Турсунзаде за участі президента Таджикистану та прем'єр-міністрів Киргизстану, Афганістану та Пакистану. CASA-1000 передбачає будівництво 1,2 тис. км високовольтних ліній постійного струму та перетворювальних/конверторних станцій для експорту у літні місяці надлишкової гідроенергії з Киргизстану та Таджикистану до Афганістану (300 МВт) та Пакистану (1000 МВт)²⁵¹.

Так само Таджикистан зацікавлений в експорті природного газу з Афганістану. Угода про постачання 1 млрд м³ газу з провінції Шебер-

248 Искандаров К. Указ. соч. С.151.

249 Саидзода М. Афганский фактор во внешней политике Республики Таджикистан: история, приоритеты и перспективы (1992–2015 гг.). Автореф. дис... канд. ист. наук. Душанбе, 2017. С. 22.

250 Искандаров К. Указ. соч. С. 152.

251 CASA-1000. URL: <http://www.casa-1000.org/ru/home-russkij/>; CASA-1000: Tajikistan to export 1,000MW hydel electricity. 08.01.2016. URL: <https://tribune.com.pk/story/1024352/casa-1000-tajikistan-to-export-1000mw-hydel-electricity>

ган була підписана ще у 1993 р., але через ускладнення військово-політичної ситуації не реалізована.

Після того, як за оцінками експертів ООН Афганістан у 1997 р. вийшов на перше місце у світі за виробництвом наркотиків, постачаючи на чорний ринок героїну на 70–75 млрд дол., це стало серйозною проблемою для Таджикистану, адже за неофіційними даними до 80% афганських наркотиків потрапляло до Європи через територію Таджикистану²⁵², який у 1990-х рр. не мав значних можливостей боротись із наркотрафіком.

Тому важливим пріоритетом Таджикистану у відносинах з Афганістаном є співпраця у боротьбі з незаконним обігом наркотиків, адже у 2007 р. в Афганістані було вироблено 8,2 тис. т опійного маку (93% світового виробництва)²⁵³.

У результаті зусиль, докладених таджицьким та афганським урядами, постачання афганських наркотиків північним маршрутом за оцінками таджицької Агенції з контролю за наркотиками станом на 2018 р. скоротилось до 10%. Цьому сприяли масові вилучення наркотиків на території Таджикистану: впродовж 1999–2018 рр. – понад 110 т героїну, опію та марихуани²⁵⁴.

Загроза поширення з території Афганістану наркотиків, екстремізму, тероризму, політичної нестабільності є стримуючим для Таджикистану чинником у контексті розширення співпраці з цією країною.

Як написала у своїй статті М. Акілова²⁵⁵, «після розпаду СРСР іслам у Центральній Азії, зокрема й у Таджикистані «вирвався на свободу» і намагається надолужити згаяне», що у випадку Таджикистану призвело до спроб нав'язати суспільству салафітське бачення світу з його запереченням світського «західного способу життя».

Однак процес ісламського відродження у Таджикистані був, об'єктивно, й проявом пошуку національної ідентичності та засобом легітимації влади. Оскільки в ісламі релігійне та світське не розділене, іслам пропонує не лише релігійну систему, а й модель організації су-

252 Искандаров К. Влияние афганского кризиса на ситуацию в Таджикистане. URL: https://www.ca-c.org/journal/14-1998/st_07_iskanderov.shtml

253 Искандаров К. Таджикиско-афганские отношения и перспективы их развития. С. 155.

254 АҚН Таджикистана: за 19 лет изъято более 110 тонн героина, опия и марихуаны. 01.10.2018. URL: <https://ria.ru/20181001/1529590851.html>

255 Акилова М. Религия как часть культуры и ее роль в общественной жизни Таджикистана. *Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова*. Гуманитарные науки. 2013. № 4. С. 264.

спільства та держави, що й спробували реалізувати у Таджикистані на початку 1990-х рр. ісламісти.

Підписана у 1997 р. «Загальна угода про мир у Таджикистані» не лише поклала кінець громадянській війні, а й зафіксувала перемогу світського формату розвитку Таджикистану над релігійним.

Після формальної інтеграції близько 5 тис. бійців ОТО до складу силових структур Республіки Таджикистан у 1999 р.²⁵⁶ та отримання представниками ОТО 30% посад в органах державної влади усіх рівнів, Верховний суд Таджикистану зняв заборону на діяльність партій, які входили до складу Об'єднаної таджицької опозиції – Партії ісламського відродження Таджикистану, Демократичної партії Таджикистану, об'єднання «Лалі Бадахшон» та руху «Ростохез». Тому ісламісти ще певний час зберігали деякий вплив на перебіг політичних процесів у країні: ПІВТ брала участь у парламентських виборах 2005 та 2010 рр. й проводила кожен раз по 2 депутати, ДПТ брала участь у виборах 2005, 2010, 2015 та 2020 рр. й на двох останніх провела у парламент одного депутата.

Таким чином Таджикистан став єдиною з трьох персомовних країн, де ісламські сили не прийшли до влади. Адже в Ірані у 1979 р., в Афганістані у 1992 р. ісламісти перемогли і встановили ісламські республіки, в яких значну роль в управлінні державою відіграє ісламське духовенство.

Станом на 2006 р. постконфліктний період у Таджикистані було завершено: до нового уряду вперше не потрапили представники опозиції, а ООН згорнула своє Бюро зі сприяння миру у Таджикистані²⁵⁷. На цей час завершився і перехід від системи балансу інтересів до системи центральної авторитарної влади з Е. Рахмоном на чолі.

У сучасному Таджикистані почав активно поширюватись салафізм, орієнтований на повернення до «чистої віри прабатьків» та очищення ісламу від будь-яких нововведень. Салафіти вважають традиційний іслам таджиків, змішаний з ісламськими традиціями та віруваннями, не справжнім ісламом і прагнуть його змінити.

Найвідомішим прикладом салафітського впливу у Таджикистані є перехід навесні 2015 р. командира таджицького ОМОН полковника Г. Халімова, невдоволеного світськими порядками в МВС Таджи-

256 Олимов М., Олимова С. Таджикистан: национальное примирение и вооруженные формирования объединенной оппозиции. *Вестник Евразии*. 2000. № 4. С. 95.

257 Абдрахманов А. Таджикистан: актуальные тенденции в экономике, внутренней и внешней политике. *Центральная Азия и Кавказ*. 2007. № 6. С. 26.

кистану, на бік Ісламської держави²⁵⁸ та його обіцянка повернутись у Таджикистан для встановлення законів шариату. Окрім цього, 4 вересня 2015 р. член ПІВТ і колишній бойовик ОТО, а потім заступник міністра оборони Таджикистану генерал-майор А. Назарзода, невдоволений намірами влади припинити діяльність ПІВТ, здійснив спробу військового заколоту, організувавши збройні напади на блок-пост МВС у м. Душанбе та відділ МВС у м. Вахдат²⁵⁹.

Після цього нападу ПІВТ, яка з часу розпаду СРСР у 1991 р. була єдиною ісламською партією, що легально діяла на території Центральної Азії, 29 вересня 2015 р. визнана Верховним судом Таджикистану терористичною організацією і заборонена, а 13-ти членам вищої ради партії висунуті звинувачення у створенні злочинного співтовариства.

Вкрай важкі соціально-економічні наслідки громадянської війни в Таджикистані суттєвим чином вплинули і на його зовнішньополітичне позиціонування. Адже країна, в якій була зруйнована економічна інфраструктура, виявилась вкрай залежною від зовнішніх кредиторів.

У 1990-х рр. Китай став одним із головних джерел постачання товарів широкого споживання на таджицький внутрішній ринок, насамперед через механізм човникової торгівлі. Досить швидко китайські споживчі товари заповнили ринки Таджикистану, що дозволило вирішити питання нестачі цих товарів.

Значну фінансову залежність Таджикистану від російських кредитів, яка на грудень 2002 р. склала 323 млн дол. США²⁶⁰, Москва конвертувала в отримання у власність або під контроль стратегічно важливих для неї об'єктів, розташованих на таджицькій території. Насамперед йдеться про оптико-волоконний вузол космічного стеження «Вікно» у м. Нурек, який був переданий у власність Росії 2007 р. у рахунок погашення 250 млн дол. боргу²⁶¹. Іншу суму боргу в 50 млн дол. Таджи-

258 Командир таджикского ОМОН перешел на сторону «Исламского государства». 28.05.2015. URL: <https://vz.ru/news/2015/5/28/747763.html>

259 Бунт экс-замминистра обороны: в Таджикистане убиты 17 военнослужащих. 04.09.2015. URL: <https://www.vesti.ru/article/1768792>

260 Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан об урегулировании задолженности Республики Таджикистан перед Российской Федерацией по государственным кредитам (09.12.2002). *Бюллетень международных договоров*. 2008. № 12. С. 58–63.

261 Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о передаче в собственность Российской Федерации оптико-электронного узла «Окно» системы контроля космического пространства и порядке его функционирования (16.10.2004). *Бюллетень международных договоров*. 2007. № 4. С. 42–47.

кистан зобов'язався погасити акціями своїх енергетичних об'єктів (Таджицького алюмінієвого заводу, Сангтудинської ГЕС-1 тощо). Окрім того земля під об'єктами російської військової бази та полігонів була безкоштовно передана РФ у безтермінове користування, а «Газпрому» – запропонована розробка газових родовищ з великими запасами газу.

Росія є найбільшим інвестиційним партнером Таджикистану. Сума усіх російських інвестицій за 1992–2016 рр. складає 7,3 млрд дол.²⁶². Ці обставини дають Москві суттєвий чинник впливу на Душанбе та його зовнішню політику, строюють особливу довіру таджиків до Росії.

Паралельно з росіянами у другій половині 2000-х рр. свою інвестиційну активність у Таджикистані суттєво активізували й китайці. У 2006 р. були підписані і почали реалізовуватись таджицько-китайські інвестиційні угоди з реабілітації шосе Душанбе – Худжанд – Чанак з будівництвом тунелю Шахристан; будівництва ЛЕП-500 Південь – Північ, ЛЕП Хатлон – Лолазор, тунелю Шар-Шар загальною вартістю близько 1 млрд дол. США. У 2009 р. були підписані угоди про будівництво ГЕС «Нурабад-1», Душанбинської ТЭЦ-2, цементного заводу потужністю в 1 млн т на рік, реконструкцію дороги Душанбе–Дангара вартістю понад 1 млрд дол. США²⁶³.

Такими чином, при фінансовій та технічній допомозі Китаю у Таджикистані було створено єдину загальнодержавну мережу постачання електроенергії та проведено глибоку модернізацію стратегічних автотрас з будівництвом тунелів, що дозволило з'єднати усі частини країни постійно функціонуючою мережею автодоріг та отримати альтернативний до узбецького транспортний коридор у зовнішній світ.

Росія і Китай виступили інвесторами та будівельниками критично важливих для економіки Таджикистану об'єктів енергетичної інфраструктури: Сангтудинської ГЕС-1 (збудована РФ впродовж 2005–2009 рр., 670 МВт, 15% виробленої в країні електроенергії) та Душанбинської ТЭЦ-2 (збудована КНР впродовж 2012–2016 рр., 400 МВт), яка забезпечує 80% потреб м. Душанбе в електроенергії.

Для компенсації вкладених у будівництво Душанбинської ТЭЦ-2 коштів китайська компанія ТВЕА отримала у розробку золотоносні

262 Алиева Р.Р. Становление и развитие межгосударственных отношений Республики Таджикистан и Российской Федерации в конце XX – начале XXI вв.: Дис... д-ра ист. наук. Душанбе, 2018. С. 131.

263 Абдулло Р. Таджикистан – Китай: четверть века прямых отношений. *Центральная Азия и Кавказ*. 2015. Т. 18. Вып. 3–4. С. 112.

копальні на родовищах «Верхній Кумарг» та «Східний Дуоба». Вона користуватиметься запасами цих копалень, поки не поверне вкладені 331 млн дол. США²⁶⁴. Будівництво Сангтудинської ГЕС-1, 75% акцій якої належить ЗАТ «Интер РАО ЕЭС», обійшлося Росії у понад 500 млн дол. США, відповідно саме росіяни контролюють вироблену станцією електроенергію та її ціну²⁶⁵.

Значна залежність економіки Таджикистану від грошових переказів таджицьких мігрантів з Росії є вагомим важелем тиску з боку Москви на Душанбе. Обмежуючи трудову міграцію до Росії, Москва таким чином спонукає Таджикистан до вступу в Євразійський економічний союз, обіцяючи відновити сприятливі умови для праці таджицьких мігрантів у РФ.

Одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики Таджикистану з часу отримання незалежності стало врегулювання відносин з Узбекистаном. З цією метою між країнами були підписані «Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво» (4 січня 1993 р., Ташкент²⁶⁶) і «Договір про вічну дружбу» (15 червня 2000 р., Душанбе²⁶⁷). У цих документах визначались основні принципи двосторонніх відносин: взаємна повага до державного суверенітету, рівність, прагнення до встановлення взаємовигідних партнерських відносин, невтручання у справи один одного.

Чинниками, які об'єктивно вимагають розвиток двосторонніх відносин є не лише тривала спільність історичної долі двох народів та великий спільний кордон, а й глибока економічна та енергетична взаємозалежність двох країн.

Але на практиці між країнами було і залишається багато проблемних питань: наявність спірних територій; міжетнічні відносини (за різними даними в Узбекистані проживає від 1,1 до 8 млн таджиків, а у Таджикистані понад 1 млн узбеків)²⁶⁸; спільне використання тран-

264 ТЭЦ-2 на вес золота: Китай «вернет» свои инвестиции на рудниках Таджикистана. 28.11.2019. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20191128/tajikistan-kitay-dobycha-zolota-1030299133.html>

265 Что даст Душанбе построенная на российские деньги ГЭС? 30.07.2009. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2009/07/090730_sangtuda_launch

266 Договор между Республикой Узбекистан и Республикой Таджикистан О дружбе, добрососедстве и сотрудничестве, Ташкент, 4 января 1993 года. URL: <https://lex.uz/docs/4661103>

267 Договор между Республикой Узбекистан и Республикой Таджикистан О вечной дружбе, Душанбе, 15 июня 2000 года. URL: <https://www.lex.uz/docs/2121650?otherlang=>

268 Бобозода Ф. Т. История становления и развития взаимоотношений Таджикистана и Узбекистана в период независимости (1991–2006 гг.). Автореф. дис... канд. ист. наук. Душанбе. 2016. С. 15.

спортних шляхів, які контролює Узбекистан; гідроенергетичне питання.

Фактично з часу проголошення незалежності між Узбекистаном та Таджикистаном, які мають 1,3 тис. км спільного кордону, тривала своєрідна «холодна війна». Так посольство Узбекистану в Душанбе було відкрито лише навесні 1998 р. Стагнація політичних відносин характеризувалась суттєвим падінням двостороннього товарообігу, у 2007 р. він складав 300 млн дол., у 2016 р. – лише 197 млн дол.²⁶⁹. Авіап перевезення між країнами, перервані у 1992 р. з початком громадянської війни у Таджикистані, були відновлені лише 2017 р.

Наприкінці 1990-х рр. через загрозу проникнення на узбецьку територію бойовиків Ісламського руху Узбекистану, узбеки почали мінувати гірські ділянки кордону з Таджикистаном. У 2001 р. країни ввели візовий режим щодо громадян друг-друга. І лише за результатами першого візиту до Таджикистану у березні 2018 р. президента Узбекистану Ш. Мірзіяєва сторони домовились про остаточне розмінування спільних ділянок кордону до кінця 2019 р., що і було зроблено, та про відміну візового режиму.

Нестача електроенергії в Таджикистані змусила країну просувати та реалізовувати ряд проектів, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Йдеться про будівництво нових та добудову старих ГЕС на гірських річках країни, насамперед про добудову Рогунської ГЕС на р. Вахш. Побудову нових блоків ГЕС у Душанбе розцінюють як принциповий крок до досягнення енергетичної незалежності країни.

Однак ця політика наштовхнулася на послідовний опір та перешкоджання з боку низинного Узбекистану, який побоюється, що будівництво нових таджицьких ГЕС з водосховищами призведе до зменшення притоку води в Узбекистан для споживання та зрошення, а також до загострення екологічних проблем у регіоні.

Аналогічна ситуація була і з тим, що більшість таджицьких сухопутних магістралей з радянського часу спрямовані у бік Узбекистану. Ташкент використовував цей чинник як важіль тиску на Душанбе, тому Таджикистан, щоб вийти з комунікаційного тупика, почав будівництво та реабілітацію доріг, які з'єднали країну з Китаєм, Киргизстаном, Узбекистаном та Афганістаном.

Намагаючись перешкодити реалізації таджицьких енергетичних проектів, у 2012 р. узбецька сторона навіть розібрала залізничну ко-

269 Узбекистан и Таджикистан: конец холодной войне и старые тайны. 06.03.2018. URL: <https://regnum.ru/news/polit/2387873.html>

лію на ділянці Галаба – Амузанг ізолювавши південну частину Таджикицької залізниці від світу. Однак зі зміною влади в Узбекистані на початку 2018 р. розібрана ділянка залізниці була відновлена узбецькою стороною і знову запущене залізничне сполучення з м. Куляб територією Узбекистану.

Невирішені прикордонні проблеми Таджикистану з Узбекистаном і Киргизстаном тривалий час ускладнювали відносини між цими країнами. Не зважаючи на формальне визнання територіальної цілісності один одного, радянські кордони між республіками фактично вважались тимчасовими, до їх остаточного узгодження на двосторонніх переговорах. Так виникли спірні ділянки на таджицько-узбецькому та таджицько-киргизькому кордонах. Особливо складною є проблема трьох таджицьких ексклавів: Воруха та Західної Калачі, оточених територією Киргизстану та Сарвака, оточеного територією Узбекистану.

Після тривалого охолодження двосторонніх відносин через неофіційну підтримку Іраном ісламської опозиції у Громадянській війні в Таджикистані 1992–1997 рр., у середині 2000-х рр. потреба Душанбе в інвестиціях у стратегічні проекти повернула присутність Ірану у Таджикистані, тепер у якості інвестора та виконавця економічних проєктів. Покращенню відносин і зближенню країн у 2000-х рр. сприяла і конструктивна позиція офіційного Ірану у питанні врегулювання міжтаджицького конфлікту.

У 2003 р. іранська будівельна компанія Sabir розпочала будівництво Анзобського тунелю, який забезпечив цілодобовий автомобільний зв'язок між Південним та Північним Таджикистаном. Станом на 2019 р. іранці вклали у будівництво та облаштування тунелю понад 60 млн дол.²⁷⁰ Впродовж 2006–2014 рр. було збудовано Сангтудинську ГЕС-2 (220 МВт), в яку Ісламська Республіка Іран вклала 180 млн дол.²⁷¹ і яка впродовж 12,5 років після пуску буде перебувати у концесії Ірану у якості плати за інвестиції.

Загалом варто відзначити, що Таджикистан має значну залежність від своїх кредиторів – Росії, Китаю та Ірану, а також складні проблеми різного характеру з більшістю своїх сусідів (з Афганістаном – наркотрафіку та ісламських впливів, з Узбекистаном – вод-

270 Іран и Таджикистан договорились вложить \$8 млн в достройку «тоннеля ужа-са». 01.07.2019. URL: <https://fergana.media/news/108598/>

271 Абдрахманов А. Таджикистан: актуальные тенденции в экономике, внутренней и внешней политике. *Центральная Азия и Кавказ*. 2007. № 6. С. 38.

ноенергетичні, з Киргизстаном – прикордонні), які перешкоджають виходу двосторонніх відносин на новий якісний рівень.

Розділ 15. Багатовекторна політика Узбекистану та її наслідки для політичного й економічного розвитку країни

Багатовекторна зовнішня політика Узбекистану, яка протягом усього періоду незалежності є характерною рисою для цієї країни, була закріплена у низці законодавчих актів. Так, зокрема, 26 грудня 1996 р. ухвалено закон «Про основні принципи зовнішньополітичної діяльності Республіки Узбекистан»²⁷², в якому підкреслювалося, що Узбекистан надає пріоритетне значення міждержавним утворенням, які допомагають забезпечити стабільний розвиток країни та її безпеку, але не бере участі у військово-політичних блоках. У законі констатовалося, що Узбекистан буде з усіма державами світу рівноправні, взаємовигідні відносини, які виключають втручання у внутрішні справи або якесь порушення суверенітету Узбекистану.

У 2012 р. закон «Про основні принципи зовнішньополітичної діяльності Республіки Узбекистан» втратив силу, оскільки 10 вересня 2012 р. був ухвалений закон «Про затвердження Концепції зовнішньополітичної діяльності Республіки Узбекистан». Концепція 2012 р. забороняла вступ Узбекистану у військові блоки, розміщення іноземних військових баз на території країни, відправку військ для участі у миротворчих або інших військових акціях за кордоном. Крім того, концепція визначила Центральну Азію пріоритетним регіоном зовнішньої політики Узбекистану. По суті, концепція закріплювала нейтральний статус Узбекистану та багатовекторну зовнішньополітичну і зовнішньоекономічну політику цієї держави.

Проте, принципи зовнішньої політики Узбекистану, викладені у вищезазначених документах, під час правління президента І. Карімова (1990–2016), неодноразово порушувалися. В цілому, зовнішня політика І. Карімова, характеризувалася різкими змінами зовнішньополітичного курсу, постійним балансуванням між Китаєм, США, Росією. Так, наприклад, 15 травня 1992 р. у Ташкенті більшістю країн-членів СНД був підписаний Договір про колективну без-

272 Закон Республіки Узбекистан «Об основных принципах внешнеполитической деятельности Республики Узбекистан от 26.12.1996 г. № 336-І. URL: <https://lex.uz/docs/39322>